

החינוך במשנת הרב קוק זצ"ל מתוך אגרות רא"ה

ראשי פרקים:

- מבוא
- א. החינוך ומסדותיו
- התיקונים בחינוך - בסיס לתיקון החברה
יסוד החינוך - בניית אישיות האדם
דרך בניית אישיות האדם מישראל
מטרת בניית אישיות האדם באומות
העולם
- החינוך כבסיס לבנין האומה
יסודות החינוך טבועים באומה
- ב. תמונת מצב (בתי-הספר הקיימים בתקופת
הרב)
- פתיחה
- מצב החינוך בישוב הישן ואופיו
מצב ואופי החינוך במושבות החדשות
מסקנת הרב מלמידת המצב הקיים
הדרך החדשה שמציע הרב
תוכניתו המעשית של הרב
הצטרפות ואימוץ בית-הספר החדש -
"תחכמוני"
- עמידה בלחץ המתנגדים, וקריאה לגדולי
ישראל להצטרף
לקיחת החיובי והטוב שבכל כח הפועל
בישוב
- ג. דמותו של בית-הספר החדש (כפי שהרב
מצפה לראות)
- ציפיות הרב מבית-הספר החדש
מטרת ה"תחכמוני"
- הסכמת הרב לאמץ את ה"תחכמוני"
והסיבות לכך
התנאים להסכמת הרב
מדענות לסכנות הצפויות מאופי תוכנית
הלימודים בבית-הספר
גדול החיוב על השלילה
אכזבת הרב מ"תחכמוני"
הסיבות לכישלון
יחס הרב לבית-הספר למדות האכזבה
- ד. תוכנית הלימודים
- אופי הכוחות המלמדים
היסודות העיקריים של תוכנית הלימודים
יחסו של הרב לתוכנית הלימודים
ולתכנים שבה
נימוקים ליחסו ולתנאיו
עמידתו מול הלחצים
ה. המורה והכשרת המורים
כישורי המורים בבית-הספר החדש
תפקידי המורה ודמותו
ישום שאיפתו זו בפועל
הקמת בתי-ספר להכשרת מורים
- ו. בתי ספר מקצועיים
בתי-ספר מקצועיים וחקלאיים כפתרון
נוסף וחדשני להתמודדות עם בעיות הדור
יחסו של הרב ללימודי האומנות
הפרדה בלימודים בין בניס ובנות
ההפרדה בבתי הספר ומשמעותה הרוחנית
- סיכום

מבוא

תקופות גדולות עברו על עם ישראל לדורותיו, והנה הגענו לתחילת עצמאות העם היהודי - ומימושה בפועל. בין אנשי הציבור והמנהיגים בדורות אלה בכלל, והמנהיגים הרוחניים-דתיים בפרט שררה התחבטות גדולה: איך עושים זאת? מצד אחד ישנה חזרה לשורשים, ומצד שני מבוכה גדולה, עקב הרוח החדשה הנושבת בישוב החדש, והסוחפת אחריה רבים וטובים.

והנה קם איש ענק רוח, שעמד בפתח התקופה, ונטל על עצמו משימה של מגדלור, משימה של הארת הדרך, כמו בעניינים אחרים במהלך הגדול הזה, ואיננו מרפה מהענין המרכזי והוא - החינוך.

בענין יסודי זה רואה הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל את היסוד לתחייתו של עם ישראל בעת החדשה. על כן הוא משנס מותניו ובונה תוכנית לבניית בית-ספר חדש המשלב בתוכו את החדש, עם ועל בסיס הישן. הוא מלווה את התפתחות ב"ס זה, ומנחה את מנהליו באופן צמוד.

כתוצאה מכך נולד הכרח לבנות תוכנית לימודים חדשה וחדשנית, בעלת תוכן המתאים לתקופה, למצב החדש ולאנשים.

הרב הולך ומעודד תוכנית זו, גם כשקמים ומתנגדים לו ולתוכניתו רבנים ומנהיגים גדולים מתוך הישוב הישן. הוא לא נרתע; להיפך: הוא מוסיף להשקיע ולבנות וגם מייסד ב"ס להכשרת מורים, על-מנת שיהיה מספיק כח-אדם שיתאים לבתי הספר החדשים הללו.

מטרת העבודה להציג את עיקרי משנתו באופן רעיוני ופרטי, כפי שהם באים לידי ביטוי מתוך אגרותיו.

א. החינוך ומטרותיו

התיקונים בחינוך - בסיס לתיקון החברה

הרב, עם הגיעו לארץ, קורא את תמונת מצב-היהדות שבמושבות. המציאות היא כזו שרבים הנסחפים ברוח ובזרם הדיעות הבאות עם הזמן, ומתוך כך עוברים על כמה גופי תורה. על כן בבואו להציע כיצד לבנות את יסודות החינוך בישוב היהודי המתחדש בארץ ישראל, הוא מחפש לעצמו מהן הדרכים הנחוצות ביותר מחד, והיסודיות ביותר מאידך, על מנת לחנך ולהאיר באור התורה את הדור. "הדרכים

שאנו צריכים להחזיק בם להטבת המצב רבים הם... היסוד הראשי הוא החינוך!¹ ראש וראשון לדברים הנחוצים והיסודיים ביותר שצריך לנקוט כעת על מנת לתקן את המצב ביישוב היהודי - הוא תיקון החינוך. זהו היסוד, זה הבסיס שעליו אפשר וצריך לבנות את הכל. ועל כן היסוד העיקרי במהלך זה הוא "להכשיר את האדם לצורתו המתוקנת שהנקודה המרכזית בה הוא לעשותו טוב וישר... כי כל מה שתהא מושרשת בליבו של האדם יותר הקריאה בשם ד', כן יגדל טובו ויושרו ויהיה יותר מאושר² לעצמו ולחברה כולה"³.

יסוד החינוך - בניית אישיות האדם

יסוד החינוך היא בניית האדם המתוקן. "דרך ארץ קדמה לתורה"⁴. בניית⁵ האדם השלם, הטוב והישר בינו לבין קונו, בינו לבין עצמו, ובינו לבין חבריו; וכל זה תוך הבלטת יתר של החינוך המוסרי. עשיית הטוב והישר קשור קשר פנימי, יסודי ומהותי לקריאה בשם ד'. זהו היחוד והיעוד של עם ישראל ביחס לאומות העולם: "כנסת ישראל נתייחדה מכל האומות להרים ברמה את הדגל של החלטה זאת בעולם, שהטוב והישר של האדם הוא התכלית היותר נשגבה שלו ושהקריאה בשם ד' והשרשת ידיעה זו היא ההכשרה היותר בטוחה למגמה זו, עד שהמגמה וההכרה הינם דבר אחד ולא יתפרדו"⁶. הבדל זה מתבטא בהכשרה למלחמת החיים.

דרך בניית אישיות האדם מישראל

בישראל הדרך הבלעדית להשרשתה של הקריאה בשם ד' היא תלמוד תורה: "ודווקא תלמוד תורה ולא ידיעות אחרות, שאין מטרתן כי אם להכשיר את האדם למלחמת החיים ולא לעשותו טוב וישר לפני ד' ואדם"⁷. לימוד התורה מגיל צעיר ביותר - מגמתו היתה לבנות את האדם. בדרך זו הלכו אבותינו מאז ומתמיד⁸, וע"י כך

1. אגרות א' עמ' שיג.

2. עיין אוה"ק ח"א, עמ' צא (יסוד האושר... ברורה)

3. אגרות א' עמ' רית.

4. אבות ג, יז.

5. מושג זה הוסבר והונמק ע"י הרב כהשלכה למושג המוסר הטבעי, הכולל בתוכו גם את מערכות ההתנהגות, המידות והנימוסים המקובלים. היינו "שהמוסר בטבעיותו בכל עומק הודו וכוחו... מוכרח להיקבע בנפש ויהיה מצע לאותם ההשפעות הגדולות הבאות מכוחה של תורה" (כת"י של הרב, הנקרא "קובץ קדום", מתוך ד"ר חיים ליפשיץ, "חינוך האדם ויעודו", כינוס שנתי למחשבת היהדות, שנים ט"ז, עמ' קיד).

6. אגרות א' עמ' ריט.

7. שם.

8. עיין אבות ה, כא.

נשמרה האומה. הבסיס היסודי של דרך זו הוא בניית מידות האדם. "על כן אנחנו צריכים להעמיד סדר בחדרים... שלימוד יראת שמים, הכולל את כל הצד הרוחני שבתורה ומוסר, יהא נלמד כסידרו, כדי שיהיו הדעות הולכות ומתישרות"⁹. הבסיס לכל הוא יושר הדעות, ישרות.

מטרת בניית אישיות האדם באומות העולם

ההכשרה למלחמת החיים היא רק שלב שני. בעוד שאצל אומות העולם ההכשרה למלחמת החיים היא העיקר, המטרה הראשונה, ואילו הדרישה לחינוך לטוב וליושר היא מטרה משנית. לכן, מסביר הרב, הרבה מאחינו בית ישראל נהגו בדרך חינוך זו, כיוון ש"שכחו את צורת החינוך המקורי שלנו, וישכיחו מבתי לימודם את העיקר של מטרת הטוב והישר מקושרת לקריאה בשם ד', ובמקומם הטביעו את חותם החינוך כולו על הכשרת האדם לחיים הזמניים במלחמתם ובתאוותיהם"¹⁰. בעקבות ישיבת עם ישראל בגלות בזמן ממושך, השפיעה עליו החברה הסובבת אותו והוא למד מדרכי הגויים, עד כדי כך שמשכילי ישראל העדיפו את התרבות הגויית הסובבת אותם: "עד כה עומדת הקולטורה המיוחדת של ישראל כרחל נאלמה. דבר אלוקים היה לחרפה. כי לא יהין שום משכיל לרצות ממנו יותר ממה שתתן על זה אירופה דיפלום, ואירופה לקחה את דבר ד' בצינור מלא רפש של הנוצרות, שנתלכלכה בגויות ואיבדה את שרידי חמדתה אשר גזלה מעם עולם"¹¹. על כן כשמנסה הרב לתקן, לכוון את אנשי הישוב היהודי בארץ, הוא הולך אל היסוד, אל השורש, והוא החינוך. להתחיל מן ההתחלה. לשרש ולעקר את היסודות הרקובים שניטעו עוד בגלות עקב השפעות סביבתיות זרות, ולטעת במקומם את יסוד החינוך היהודי, הכשרה לשלמות רוחנית מתוקנת, עשיית הטוב והישר והקריאה בשם ד'.

החינוך כבסיס לבנין האומה

כך מלמדנו הרב ביחס לאדם הפרטי מישראל, ואותה הדרך היא גם ביחס לאומה בכללה: "יסוד האומה ביחס לעתיד שלה תלוי ביסוד החינוך. כבר נודע מכל חכמי לב כי התיקון בחינוך הוא תיקון הכל... החינוך צריך שיהיה לעולם מתאים עם טבע האומה ואמיתת תכונתה... על כן באהבת עמנו וארצנו אנחנו חייבים להתחזק ביותר לייסד החינוך שבישוב החדש החביב על היסוד הישראלי הטבעי, על יסוד כזה שנהיה בטוחים שהילד היהודי יהיה על ידו כשיגדל איש יהודי שלם, טוב לעצמו, גם

9. אגרות א' עמ' קיז.

10. אגרות א' עמ' ריט.

11. אגרות א' עמ' ריד.

טוב לעמו ונאמן לארצו באמונת אמת. הכלל: טוב עם אלוקים ועם אנשים¹². היסוד לבנין הלאומי של עם ישראל בארצו, וליסוד ולביסוס העם הוא החינוך הטבעי המתאים לרוח העם, כשהמטרה היא בניית אדם שלם שטוב לעצמו הפרטי, וגם - ומתוך כך - לעמו ונאמן לארצו. והכלל, העקרון הוא: אדם שטוב עם אלוקים - היינו בין אדם למקום - ועם אנשים - היינו בין אדם לחבירו.

יסודות החינוך טבועים באומה

ביחס האדם לבריאה כולה וביחס למהות כנסת ישראל, כותב הרב: "עצמות החפץ של היות טוב לכל בלא שום הגבלה בעולם כלל... זהו הגרעין הפנימי של מהות נשמתה של כנסת ישראל. זאת היא ירושתה ונחלת אבותיה... כנסת ישראל בעומק חפצה איננה מחולקת מהאלוקות כלל... וחפצה בהויתה את החפץ האלוקי של טוב ד' לכל ורחמיו על כל מעשיר¹³. כל מהותה של כנסת ישראל הוא להיטיב ולגלות את הטוב בכל הבריאה כולה.

עצם מגמת החינוך הוא שילוב בין מצוות שבין אדם למקום ובין מצוות שבין אדם לחבירו, תוך הבלטת והדגשת החינוך המוסרי שהוא, כאמור, היסוד לכל. עשיית הטוב והישר.

ב. תמונת מצב (בתי-הספר הקיימים בתקופת הרב)

פתיחה

בתיאור המציאות הקיימת הרב מבחין ב"שלושה כוחות יסודיים, שעל כל אחד בפני עצמו בנויים מוסדות חינוך ושל חסד ועבודה"¹⁴. ובאיגרת זו הנשלחת לכנסיית ראשי אגודת ישראל הרב מתאר את המציאות החינוכית בארץ באותה תקופה, את אופיה ומקורה של כל גישה חינוכית, ואת השלכותיה על העתיד, כפי שהוא רואה.

מצב החינוך בישוב הישן ואופיו

"הכח האחד - הוא הכח העתיק המוחזק בישובינו הקדוש והישן מקדמא דנא... הזורה הלאה כל שכלול חדש באיזו צורה שיהיה... המנהג את חניכיו בתכסיס חיזוני

12. מאמרי הראיה עמ' 229.

13. אורות עמ' קלט.

14. אגרות ב' עמ' עט-פ.

ישן נושן¹⁵. במקום אחר מתאר הרב את המצב בישוב הישן כנתון "בתרדמת החיים הבאה ע"י הרוח הישן, שהחזיק ובא מאותה התקופה שהיתה עדיין הארץ חריבה, ורוב הגרים בה לא באו כי אם לצפות ליום האחרון ולהיקבר בקרבה, וימי חייהם היו שלשלת של קבלת החלוקה המצומצמת ומחוברת באי-כבוד... שהיה חסר מעיקרו את זרם החיים הטבעיים ומרוצתם העליזה, המעוררת לעבודה מעשית ושכלית"¹⁶.

זו האוירה הכללית וצורת החיים הקיימת בישוב הישן. אווירה וצורה זו מוצאים את ביטויים גם במערכת החינוך של הישוב הישן, וזאת מציין הרב: "הדרך הישן בחינוך יש בו תוך תמציתי טוב, והיינו קדושת האמונה והדרכת יראת שמים; אבל יש בו חסרונות רבים: חסרון הסדר החיצוני של המחנכים והמתחנכים, שרבה גורם העוני, אבל גם אם יוסר זה החיסרון, עוד צריך לסלק את ההסכמה של הביטול, המצוי במחנה הישנים, לעומת כל הטבת תואר חיצוני, בצורה החיצונית של בית התלמוד, בנקיונו הפנימי, בתלבושת המורים, בסדרי נימוסיהם, בתלבושת התלמידים במהלכם וכאלה. עוד יש חיסרון פנימי כללי שהוא באמת מסבב הכל... הפרעות בסדרי החינוך אותם שנשמכים על רגש המתייחס לפי הפרסום ליראת שמים, כלומר שרבים טוענים שזהו דווקא דרך האמונה, ובזה מגדלים יהודים כשרים כחפץ השי"ת. זה נובע מפני חסרון דעת ד' בידיעה מסודרת. הלימודים הרחבים המתייחסים ליראת שמים אינם נלמדים בקביעות לא אצל הקטנים ולא אצל הגדולים. על כן יצא משפט צורת ההדרכה על פי סדר של דמיון נפסד"¹⁷.

מצב ואופי החינוך במושבות החדשות

"הכח השלישי - הוא הכח החילוני לגמרי, המנער את חוצנו מכל קודש, המשים את ליבו רק לצורכי החיים הזמניים של היחידים ושל הכלל, ומתוך שאיפה זו הוא מייסד את מוסדיו ואת בתי-ספריו ואורחות חינוכו. מובן הדבר שהסחת-דעה זו מן הקודש איננה נשארת רק פעולה בלתי מחייבת, כי אם שוללת היא ומחרכת... את אותן חיי הקודש, ונוטלת את זיו החיים של אור ד' וקדושת תורתו, מהמון גדול של האומה ההולכת ומתיישבת בא"י"¹⁸. ובהביט הרב אל הגמנסיה העברית החדשה ובראותו את מעלליה, הוא קובל: "יסוד הגמנסיה פה הלוקחת לבבות רבות... ועם זה מייבשת את לשד החיים האמיתיים אשר לישראל, ועוגבת לרוח זרים בשפה

15. שם.

16. אגרות א' עמ' קפו.

17. אגרות א' עמ' קיז.

18. אגרות ב' עמ' עט.

וסגנון עברי¹⁹. ובאגרת אחרת: "היא עוקרת בידיים את שורש האמונה ומכבה את זיק אש דת שבלב חניכיה"²⁰.

מסקנת הרב מלמידת המצב הקיים

כשרואה הרב את שני הכוחות הללו הפועלים בישוב בארץ ישראל, הוא מתאר: "ראיתי את חלישות הכח ודלדול החיים שבמוסדים, שהם עמודי התורה והילדות שבישוב הישן, ולעומת זה את הריקנות והזוהמא של הנוכריות, הקוראה את עצמה עבריות... שבמוסדים שבאו לרגלי הישוב החדש"²¹. בראותו את המצב הזה מחליט הרב, "למרות כל המפריעים אשר יסובונו מימין ומשמאל, שהנני קרוא להרים את הדגל של קיבוץ הטוב והבריא שבשני הישובים, וללחום נגד הרקב שבשניהם; לא ברוח שפתיים ולא בשום פעולה שלילית, כי אם ע"י ביצור כוחות והקמת מוסדים, שהם יאחדו את החלקים הטובים הפזורים - וממילא ינוסו הצללים"²².

הדרך החדשה שמציע הרב

זהו הכח השני עליו מדבר הרב: "הכח השני הוא הבא מחדש, ואשר התגבר לרגלי המאורעות האחרונות שבא"י... הוא הכח האומר שחובתנו הקדושה היא ליתן עוז ותעצומות לרוח ד' שעל עמו, לרומם בכבוד את דגל התורה והמצווה, ע"י רכישתם של כל הכוחות התרבותיים הנוהגים בעולם... וביחוד המכשירים אותם למלחמת החיים ברוח איתן, אשר על כן עם השמירה העיקרית והראשית להעמיד בראש את קוממיות התורה, האמונה, המצווה והיראה הטהורה, ניקח את כל טוב, מכל מקום אשר נמצאנו, ונעטר בו את רוחנו ואת מוסדותינו. במדרגה שניה אחרי תוה"ק נלמד את בנינו וחניכינו את הלימודים השימושים והנחוצים לאדם בחיים, נרגילם ברוח אמיץ ובתכסיס נאה, נשגר בפיהם את השפה הקדושה, שהיא נותנת כבוד ועוז לישראל בא"י, נוסף על צד הקודש והמצווה שיש בה"²³.

תוכניתו המעשית של הרב

הרב, כדרכו, לוקח את הטוב משני אופני החינוך שבישוב שבארץ ישראל: מהישוב הישן הוא לוקח את לימוד התורה, את יסודות הקודש, ומהישוב החדש - את

19. אגרות ב' עמ' יג.

20. שם עמ' כז.

21. אגרות ב' עמ' יב-יג.

22. שם.

23. אגרות ב' עמ' עט.

תכסיסי החיים, המתודיקה, הטכניקה, ומיישם אותם בלימודי התורה ושאר מקצועות הקודש. כך מקווה הרב לתפוס את הצעירים אנשי הישוב החדש, וע"י כך ללמדם, לחנכם ולהרגילם ברוח אמיץ, ברוח החדשה, הלאומית, הנושבת כעת במחנה בית ישראל. מתוך כך יתוסף ויגדל האור המאיר ובאופן טבעי, ויתרחקו הצללים. הרב פועל להחזרת עטרת החינוך לקדמותה שבה - בחינוך, תלוי עיקר תיקון הדור.

לאור המצב הנגלה לעיניו הוא לא מרים ידיים, לא מתייאש, לא מסתגר בדרכו ובאנשיו בלבד, אלא הולך ופועל לתיקון החינוך בכל הישוב כולו. כבר בראשית דרכו, עם הגיעו לארץ, הוא מוציא אגרת על דבר מצב החינוך, ובה הוא קורא לתיקון המצב: "כאשר מצב החינוך בכלל ומצב המלמדים בפרט דורש תיקון, והמלאכה רבה וצריך לזה עצה וגבורה בע"ה, על כן הנני שמח מאוד על רוח הטהרה ותפארה שמתעורר בלב יחידי סגולה אשר באה"ק, לקרוא אסיפה מכל המלמדים אשר בעיה"ק יפו והמושבות ת"ו, לכונן מחשבות בעצה, לרומם מצב החינוך והמלמדים. ואני תפילה, יתן השי"ת שתהיה האסיפה הזאת התחלה לטובה, לקבע סדרים נכונים והליכות ישרות בדרכי החינוך, שיתנו כבוד ותפארת לתורה ולתעודה בישראל... לתקן מעמד הגון ומכובד לחינוך הילדים ע"י מלמדים יראי ד' וחושבי שמו, שיהיו ראויים לעמוד בפרצות"²⁴.

הצטרפות ואימוץ בית-הספר החדש - "תחכמוני"

על כן הולך הרב ועוזר ומסייע בהקמת בי"ס ברוח זו, ואף ממליץ לשואליו ללמוד בו: "וכבר הודעתי לכבודו (ר' יעקב טארי מאריאמפיל), כי הגימנוזיה דפה רחוקה היא מענייני הדת, ואין כדאי למי שרוצה שבניו יהיו יראי ד' ושומרי תורה ומצוות ככל שלומי אמוני ישראל ליתן את בניו שמה. יש מוסד בי"ס בשם "תחכמוני" פה עיה"ק, בו מתחנכים על דרך ההשכלה אבל על-פי דרך התורה ודת קודש וביראת ד"²⁵.

עמידה בלחץ המתנגדים, וקריאה לגדולי ישראל להצטרף

אולם עם כל ההבדלים בין ג' הכוחות הפועלים כעת בחינוך הישראלי בא"י, ועל אף הנקודות השליליות הקיימות בהן; ולמרות רצונו, מרצו, יחסו ועידודו של הרב בהקמת ביה"ס האידיאלי לשיטתו - בי"ס "תחכמוני"; ולמרות הלחצים הרבים שקראו לו לצאת בהודאה גלויה נגד הגימנסיה והשפעותיה - בכל זאת הרב מסרב

24. אגרות א' עמ' כא.

25. אגרות ב' עמ' ו-ז.

לצאת נגד הגימנסיה עם כל השלילי שבה. וכך הוא מסביר: "זה ימים רבים שישבתי על מדוכה זו, והכרעתי שאי-אפשר לי לעשות צעד זה מכמה טעמים: האחד, מפני דרכי שלום. הישוב שלנו באה"ק הולך ומתרחב בה, ואנו חייבים לראות שכל אחד יחזק את חברו בכל עניני החיים... ואסור לנו לפי מעמדנו כעת לעורר מדנים ומלחמת אחים אפילו בשביל מטרה היותר קדושה, ו'חבור עצבים אפרים - הנח לו'²⁶. והשני, שהרי הננו רואים יד ד' נטויה לטובה לצמיחת קרן ישועה לישראל באה"ק, ואין שום ספק דלא עביר קוב"ה ניסא לשיקרא, ובודאי יש גם בליבם של אחינו הרחוקים לכאורה מקדושה איזה טוב נסתר פנימי, שסופו להחזירם למוטב, ועל כן עלינו להמשיכם בחבלי אהבה והתקרבות וסבלנות גדולה, שהוא יותר קרוב להצליח מדרך האיבה והתהלכות בזעם"²⁷.

יחד עם זה, הוא גם קורא לכל גדולי ישראל: "מי יתן וכל גדולי עמנו, הגאונים והצדיקים שיח', יתן ד' בלבבם ויקבלו עליהם השגחה של כל המפעלים, אפילו אותם שאין דעתנו נוחה מהם כלל וכלל, כדי שנציל כמה שנוכל להציל, וחלילה להקפיד בזה על כבודנו ולהזניח כבוד שמים. כי הלא המה ייסדו מה שהם חפצים, ומה תהיה התועלת כשלא תהיה לנו שום השפעה ודעה, הלא יקפצו מסביב כל רשעי ארץ להוסיף קלקלה ומשטמה"²⁸.

לקיחת החיובי והטוב שבכל כח הפועל בישוב

מעבר לקריאתו לגדולי ישראל להתחבר, לעזור ולסייע לכל המוסדות בישוב כדי למנוע, או להפחית כמה שיותר את ירידתם, וכדי להציל כמה שיותר, הוא רואה בכל כח הפועל בישוב ובעם את החיוב שבו, ואת הצורך וההכרח לקחת את הטוב הקיים בכל כח. "שלושה כוחות מתאבקים כעת במחננו... אומללים נהיה אם את שלושת הכוחות הללו, שהם מוכרחים להיאחד אצלנו, נניח בפיזורם, במרידתם זה על זה, ובהחלקם כל אחד למחנה מיוחד, העומדת כצר למחנה השניה. הקודש, האומה, האנושיות - אלו הם שלושת התביעות העיקריות שהחיים כולם, שלנו ושל כל אדם, באיזו צורה שתהיה מורכבים מהם... לא נמצא ולא נוכל למצוא שום צורה קבועה של חיים אנושיים, שלא תהיה מורכבת משלושתם... הדבר מובן, שבמצב בריא יש צורך בשלושת הכוחות האלה גם יחד, ותמיד צריכים אנו לשאוף לבוא לידי המצב הבריא הזה, אשר שלושת הכוחות הללו יהיו שולטים בנו בכל מילואם וטובם... ויחד יתוועדו היחידים וגם הסיעות... בידידות הראויה להכיר בעין יפה כל

26. הושע ד, יז. עיין ב"ר פל"ח, ו.

27. אגרות ב' עמ' קס-קסא.

28. אגרות א' אמ' רטז.

אחד את התפקיד החיובי של חברו... נדע שאך דרך אחד יש לפנינו: שכל אחד... ישים אל ליבו את המוסר הזה. ויחד עם ההגנה שכל אחד קרוא להגן על אותו הכח המיוחד שהוא מקושר אליו... ידע איך להשתמש בכוחות שהם מוצאים להם מקלטם באנשים אחרים ובסיעות אחרות, למען ישלים את עצמו ואת סיעתו... באופן זה נוכל לקוות להגיע למצב של חיים הראויים לגוי אחד בארץ"²⁹.

ג. דמותו של בית-הספר החדש (כפי שהרב מצפה לראות)

ציפיות הרב מבית-הספר החדש

לאור המציאות הקשה של החינוך בישוב, "מאמץ" הרב את ביה"ס החדש "תחכמוני" ומקבל על עצמו להדריך ולכוון את ביה"ס זה בכל הקשור לאופיו הכללי לתוכניות הלימודים שיהיו בו, לנושאים ולמורים. הרב רואה כחובה לדאוג לעתידה של היהדות בא"י ולחזק אותה כדי שתוכל להתבסס לדורות הבאים. לכן כשרואה את ביה"ס "תחכמוני", הוא רואה את החיובי הרב שבו. הוא רואה את ביה"ס כפתרון חינוכי להורים שביקשו לחנך את בניהם חינוך דתי, ויחד עם זה לתת להם הכשרה לחיים מעשיים. הוא מברך את המייסדים, מעודד אותם, מחזק את ידיהם ומברך על היוזמה "לקחת ניצוצי הטוב מעברים שונים, ולספח לבסיס היסודי של תורת חיים ואמונת אומן, תמה וברה למען יגודל לנו דור מלא רוח ד', מגודל בדרכי תורה ויר"ש, מוכתר בכישרון המדע והמשרים, ומלובב מאהבת ארץ חמדתנו ותקוות תחיית ד' על אדמת הקודש"³⁰. כן מצפה הרב שבי"ס זה שיתן מענה ותחלופה לגימנסיה החילונית ולרוח ולזרם החילונית הנושבת בישוב: "אמרנו הוא יהיה לנו למגן נגד הזרם טומאת אויר ארץ העמים המתפרץ לתוך א"י, ע"י אנשים כאלה שהגלות אכלה כבר יותר מחצי נשמתם הישראלית, והם מוצאים כל עילוי וכל שגב רק במה שהוא גויי, ובלבד שיהיה מתורגם עברית, שכמובן גם קפידת הלשון עצמה... ונשמת ישראל קודש ד' אשר אהב הולך ומתטשטש. אמרנו הנה יקום לנו מוסד חי, שיראה לעין כל מה המה החיים הישראלים האמיתיים במובן השלם של תחיית האומה"³¹.

29. אורות, אורות התחיה יח, עמ' ע-עב.

30. אגרות א' עמ' רפ-רצ.

31. אגרות ב' עמ' קסג.

מטרת ה"תחכמוני"

במכתבו לרב מאיר בר-אילן מתאר הרב באופן מפורט יותר את מטרת ה"תחכמוני":
 "להרים את דגל היהדות האמיתית בא"י... ולעבד סגנון מיוחד לצורך ההתאמה
 הכבדה של החלקים הפזורים הללו, ע"י עז רוח ד' אשר על עמו בהר קודשו... רוח
 ה'תחכמוני' הוא כולו קודש, טוהר ותום, הצנע לכת ויראת ד' נושאים הם בו את
 דגלם ברמה. התכסיס החיצוני הוא כולו מודרני... הרוח הלאומי, תקוות התחיה,
 תחיית הארץ, האומה והשפה, מרחף חי וחופשי בחללו של ה"תחכמוני"³².

הסכמת הרב לאמץ את ה"תחכמוני" והסיבות לכך

הרב, בראייתו הארוכה והחודרת, מנמק את הסכמתו להשגיח ולהדריך בכמה
 טעמים. בתשובה לכמה מידידיו שהתפלאו על מעשהו זה הוא אומר: "מצאתי לנפשי
 חובה להשקיט כמה דאפשר את לב כל אוהבי ע"ד הסכמת... כי היו בזה כמה
 טעמים עיקרים, שעל-פי שיקול דעת נכונה לא היה אפשר באופן אחר: האחד -
 אחרי שנתיסדה הגימנסיה, שהיא מיוסדת בדרך חצוף על כפירה מוחלטת, והיא
 מושכת אליה המון רב מילדינו, ראוי לנו לחזק כל כח אשר יולד להציל איזה מספר
 ילדים.. השני - אם הייתי מסלק את השגחתי מזה, אז אפשר הדבר שיפלו על זה
 מנהיגים כאלה שיעמדו לנו לשטן... ויתוסף לנו צר ואויב, נוסף על הצנינים אשר
 סבנו כבר. השלישי - לפי דעתי ראוי לנו עכשיו לקבל השגחה על כל מוסד שירצה...
 אף על פי שאין אנו מרוצים מיסודו, כדי שעל כל פנים נמעט כמה שאפשר ע"י
 השפעתנו. הרביעי - על פי התוכנית שלהם ירצו להתחיל ממחלקות הנמוכות,
 ותעבורנה איזה שנים שלא ילמדו בו שום שפה זרה, ואין זה לפי זה בכלל האיסור
 הידוע"³³. אלה הם הסיבות העיקריות שהביאו אותו להסכמתו לתמוך בביה"ס הזה.

התנאים להסכמת הרב

אולם דווקא מתוך ראייתו הארוכה, החודרת, ומרחיקת-הלכת, הוא מציב תנאים
 לתמיכתו ולהשגחתו בבי"ס זה. כך הוא כותב במכתב לחברי ועד ה"תחכמוני":
 "אי-אפשר לי להיות נושא את שם השגחתי עליו, רק כשיתמלאו אלה בדיוק: א.
 לקיחת המורים והתפטרותם לא יהיו כי אם בהסכמת. ב. הפרוגרמה (תוכנית
 הלמודים) צריכה להתאשר ממני בכל זמן. ג. כל ספר לימוד וכל ספר למקרא
 לתלמידים לא יכנס למוסד ללא הסכמת. ד. בכל חודש ישולח לי תוכן מפורט מכל

32. אגרות ב' עמ' יג.

33. אגרות א' עמ' קצז.

מה שלמדו התלמידים בזה החודש. ה. בכל חודש תהיה אצלי אסיפת המורים לברר את מצבו הרוחני של המוסד³⁴. ע"י תנאים אלו ביקש הרב לעקוב אחרי תוכנית הלמודים בצורה עקבית ומקרוב ביותר, כדי שאם תהיה איזו שהיא סטייה יוכל לתקנה במהרה לפני שתהפוך לנורמה. את התנאים הללו ראה הרב כדרישה הכרחית, על מנת להפיג את חששותיו; ואכן, במשך הזמן התברר שחששותיו הפכו למציאות.

מודעות לסכנות הצפויות מאופי תוכנית הלימודים בבית-הספר

עם כל החיוב שבמוסדות אלו, מודע הרב לסכנה העשויה לצמוח ממוסדות שתוכן הלימודים בהם מערב לימודי קודש עם לימודי חול. מתוך מודעות לסכנה, מזהיר הרב: "גם אלה אשר החיים הכבידו עליהם את אכפס, והם מרגישים לחץ כבד ברוחם מדאגת החיים הזמניים של בניהם, והרשו להם לצרף לתכונת החינוך חול אל הקודש, אל נא ישכחו, כי צירוף זה צריך שמירה גדולה, שלא יבוא הדבר לידי זיוף המטבע החינוכית שלנו בכלל... אל נא ישכחו כי לא שפות זרות, לא לימודים שמגמתם היא הכשרות חומריות, יצאו ביחוד מציון, אלא 'כי מציון תצא תורה ודבר ד' מירושלים'³⁵."

גדול החיוב על השליחה

יחד עם כל הנחיצות, ההכרח, והצורך שבקיום בתי-ספר מעין אלה, לא ראה בהם הרב את האידיאל, את השלימות החינוכית. כך הוא מביע במכתב שכתב לתלמידו הרב חרל"פ: "איני מוצא מקום של צורך לבאר כי מוסדים כמו 'תחכמוני', כמה שיהיו מכוונים לעשות סייג לתורה, מפני התפרצות המינות והכפירה - לא על ידם נבנה לקומם את פלֶטת ישראל. מקור החיים והצלחה הנצחית ישאר לעולם בבתים הגדולים שמגדילים בהם אך תורה ויראת שמים. כמובן, תורה בהרחבתה וגודלה, כפי כח המקבלים לפי הכרח הדור ויראת שמים בטהרתה ועיזוז קודשה. מעדרי קודש כאלה, שמקום מרעיתם הוא הישיבות האיתנות, רק מהם יקומו לנו שרי קודש, גדולי תורה, רבי פעלים בעבודה ובמידות תרומיות, כאשר מעולם זאת על ישראל³⁶". זהו האידיאל האמיתי והשלם בחינוך כפי שרואה אותו הרב: גידול תלמידי חכמים וגדולי תורה והוראה לעם ישראל. אך עם כל זאת הוא מצפה מן המצויינים של בי"ס "תחכמוני" - "המצויינים אשר יברו להם דרכם להיות גדולים

34. אגרות ב' עמ' צז.

35. אגרות א' עמ' ריט.

36. אגרות ב' עמ' רס.

בתורה... אקווה בע"ה שייכנסו ל'השיבה'... שעיקר מגמתי בה, שיחד עם השינון והגירסא... יסגלו להם צעירינו החשובים גם דעת אור תורה הפנימית... הולכים ונעשים לאנשים ת"ח, בעלי רעיון ולב, יודעים ומכירים את תעודת חייהם, בתור למודי ד' בכלל, ובפרט בתור ת"ח שבא"י³⁷.

אכזבת הרב מ"תחכמוני"

ואולם למרות התקוות הרבות שתלה הרב בב"ס "תחכמוני" בתחילת דרכו ובראשית צעדיו, ולמרות התנאים שהציב, ודרישתו להשגחה ופיקוח צמוד - לא נתממשו תקוותיו. "ע"ד התחכמוני. המצב באמת מסובך, והוא דורש תיקון בלתי מתאחר. מראשית יסודו של מוסד נכבד זה הנחנו עליו תקוות גדולות ונכבדות. אמרנו הוא יהיה לנו למגן נגד זרם טומאת ארץ העמים המתפרץ לתוך א"י... אמרנו הנה יקום לנו מוסד חי, שיראה לעין-כל מהם החיים הישראליים האמיתיים במונן השלם של תחיית האומה. ולמורת לבבנו הזמן הורה לנו שלא השגנו מטרה זו עדיין. יש במוסד מעט תורה, מעט יראת שמים, מעט השכלה, אבל רוח החיים הכלליים, חיי קודש המקוריים שִׁיפּעַם בחזקה באומץ לבב של רוח התחיה הלאומית על בסיס הקודש - זה חסר, ומרוחק אי-אפשר כלל להשלים את חסרון הנשמה"³⁸.

הסיבות לכישלון

בין היתר רואה הרב את אחת הסיבות לכשלון ה"תחכמוני" בכך שמנהליו לא עמדו בתנאים שהציב. "שבכלל אירעו ב'התחכמוני' בהנהגתו איזה דברים נגד רצוני, מפני שלא נשמר לגמרי התנאי שהתניתי שלא יעשה שום דבר בהנהגתו הרוחנית בלא ידיעתי"³⁹. וכן: "אחת מהסיבות שגרמו למצב שאינו משביע רצון הוא חסרון ועד מקומי, שרק הוא יוכל לשמש לנו בתור עומד על-ידי בביקור תדירי ב'התחכמוני', ועוזר חשוב לתקן כל הדורש תיקון"⁴⁰.

ועוד סיבה מפורשת אותה מציין הרב בדרך של משאלה: "ואני תפילה, שיתן ד' לבב העסקנים, שלא יהיו כ"כ בהולים על המדעים החומריים שיש עליהם אפוטרופסים הרבה, ויראו לבצר לנו בא"י מעמד לתורה וחוכמת ישראל בצורה הגונה"⁴¹.

37. אגרות ב' עמ' יד.

38. אגרות ב' עמ' קסג.

39. אגרות ב' עמ' רנד.

40. אגרות ב' עמ' קנא.

41. אגרות ב' עמ' רעא.

יחס הרב לבית-הספר למרות האכזבה

אך יחד עם האכזבות והביקורת, אין הרב מתנתק מלהמשיך ולטפל בבי"ס תחמוני. מיד לאחר הביקורת ממשיך הרב ואומר: "ואקווה בע"ה שלהבא תמלא ההנהגה בדיוק את תנאינו, ויחד עם כל גדולי ישראל נעבוד את עבודת הקודש המוטלת עלינו להיות כחומה בצורה נגד קלעי הכפירה"⁴². ולא רק שהוא אינו מתנתק מבי"ס, אלא הוא אף קורא להמשיך להחזיק ולתמוך במוסד זה: "אנו חייבים כעת לאחוז באמצעים היותר מוכשרים להעלות את המוסד הנכבד הזה, שגם בעת אשר חסרונות עיממו את אורו, פעל רב טוב לחינוך של יר"ש לאומית-תרבותית, פעיה"ק, וא"א לשלול ממנו גם השפעה כללית מחוץ לגבולות העיר. אבל לעומת מה שהוא צריך להיות אין זה מספיק כלל. ואברך בכל לבבי את הלשכה המזרחית, על חפצה הטוב לבוא לעזרת המוסד החביב... כדי שיבוא למטרתו הקדושה שעלה ברעיונה של אנשי הלב שהשתתפו ביסודו"⁴³.

ד. תוכנית הלימודים

אופי הכוחות המלמדים

מתוך דאגה לעתידה של היהדות בארץ ישראל, ומתוך החובה לחזק אותה כדי שתוכל להתבסס לדורות הבאים, בא הרב לבנות את נושא החינוך החדש בארץ ישראל. זאת ניתן לעשות רק על-ידי משיכת כוחות חדשים אל מחנה המחזיקים בתורה ואמונה. הרב מגיע למסקנה כי יש צורך חיוני באנשים חדורים אמונה ודעת היהדות ושגם יהיו מוכשרים לחיי החברה, מפני שלמדו מדע ושפות. "אנחנו חייבים לראות את הנולד ולדאוג בעד מצב היהדות הארצישראלית... שיהיה לו בסיס חזק לדורות יבואו. וזה אי-אפשר כי אם על-ידי מה שנמשיך כוחות חדשים אל תוך המחנה המחזקת בעץ החיים של תורה ואמונה, באופן שיהיה להם מעמד נכון בחיים על-ידי מה שיהיו מוכשרים לחיי החברה... ועם זה להמשיך אורה עליונה של דעת היהדות במעלתה היותר עליונה שהיא מגעת עד מרומי דעת ד', על-ידי התרחבות ידיעת חכמת ישראל לכל מקצועותיה"⁴⁴.

42. אגרות ב' עמ' רנד-רנה.

אגרות ב' עמ' קנא.

אגרות א' עמ' קסט.

היסודות העיקריים של תוכנית הלימודים

על כן בבוא הרב לבנות את תוכנית הלימודים, הוא בונה את העיקר על בסיס התורה והאמונה, מתוך יראת שמים ובנין המידות האישי (כאמור לעיל, עמ' 323). "על כן אנחנו צריכים להעמיד סדר בחדרים, בישיבות ובכל בתי הלימוד, שלימוד יראת שמים הכולל את כל הצד הרוחני שבתורה ומוסר, יהיה נלמד כסדרו, כדי שיהיו הדיעות הולכות ומתיישרות"⁴⁵. כאמור, זהו הבסיס שעליו בונה הרב את משנתו החינוכית. ראשית כל - בניין האדם. בניית היסודות וקנייתם. בכדי להשיג מטרה זו יש "לקחת ניצוצי הטוב מעברים שונים ולספחם לבסיס היסודי של תורת חיים ואמונת אומן תמה וברה, למען יגודל לנו דור מלא רוח ד', מגודל בדרכי תורה ויראת שמים, מוכתר בכשרון המדע והמשרים, ומלובב מאהבת ארץ חמדתנו ותקוות תחיית עם ד' על אדמת הקודש"⁴⁶.

מעבר לצד הפרטי, שהכל צריך להיות מבוסס על יראת שמים והליכה בדרכי התורה, יש כאן גם עניין כללי, יחודי לעם ישראל: "כנסת ישראל נתייחדה מכל האומות להרים ברמה את הדגל של החלטה זאת בעולם, שהטוב והיושר של האדם היא התכלית היותר נשגבה שלו, ושהקריאה בשם ד' והשרשת ידיעה זו היא ההכשרה היותר בטוחה למגמה זו... וכאשר לתכלית השרשת הקריאה בשם ד' בלב ובנפש, ביחיד ובאומה בכללה, דרוש תלמוד קבוע משחר טל הילדות של האדם, על כן לקח מקום בראש החינוך הישראלי תלמוד תורה. ודווקא תלמוד תורה ולא ידיעות אחרות, שאין מטרתן כי אם להכשיר את האדם למלחמת החיים, ולא לעשותו טוב וישר לפני ד' והאדם... הכשרת האדם למלחמת החיים נחשבה בנו תמיד למדרגה השניה של צדדי החינוך, ולא עצם מטרתו"⁴⁷.

יחסו של הרב לתוכנית הלימודים ולתכנים שבה

כאמור בפרק הקודם, הרב מציב תנאים להסכמתו להשיג על ביה"ס "תחכמוני". הוא מביע את דעתו ביחס לתוכנית הלימודים ולתכנים הנלמדים בביה"ס: "א. הנני מתנגד לספרי הלימוד החדשים, הקורעים מילדינו את הלימוד המקורי החי לעולמים של ספרי התנ"ך... ב. על דרישת כבודו להנהיג את השפה הגרמנית בתור שפה של רשות, בתוכנית הלימודים מהמחלקה הרביעית והלאה - הנני מסכים. ג. הנני מחזיק טובה לכבודו ע"ד התחזקות מצב התפילה בציבור עם התלמידים, ואבקש בזה

45. אגרות א' עמ' קיז.

46. אגרות א' עמ' רפט-רצ.

47. אגרות א' עמ' קיט.

מכבודו להתאמץ להכניס כמה דאפשר מענייני התפילה והפיוטים ושירי הקודש הקדמונים בתוכנית הלימודים"⁴⁸.

נימוקים ליחסו ולתנאיו

מתוך ראייה של המציאות, של התמודדות של אנשי הישוב עם מוסדות החינוך של ההשכלה החילונית והתכנים הניתנים שם, רואה הרב כהכרח לתת תשובות הולמות למוסדות החדשים שבהם הוא תומך. "עכשיו לפי מצב הזמן מוטל איסור זה (של לימוד שפה זרה) כעול ברזל על צווארי האנשים יראי ד' ותמימי דרך, כי אין להם שום עצה בחינוך בניהם. הם רואים עין בעין, כי אי-אפשר להתקיים ולהחזיק מעמד, לפי תנאי החיים החדשים בלא שפה ומדע... עלינו להיות רואים את הנולד, ולהקדים רפואה למכה... אנו מחוייבים משום עת לעשות לד', להיכנס בפרצה היותר דחוקה רק להכשיר את הבנים, המתחנכים על ידי הוריהם ומוריהם בדרך התורה והמצוה, למלחמת החיים בשפות ומדעים היותר נחוצים"⁴⁹.

עמידתו מול הלחצים

כצפוי, גם במערכה זו, יוצאים נגד הרב ונגד דרכו רוב גדולי הדור. אולם הרב לא נסוג ובטוח בצדקת דרכו. "כי קשה לי מאוד לבוא לעמק השווה עם רוב גדולי הזמן, ד' ישמרם, שהם חפצים ללכת רק במסלול הישן, להתרחק מכל כשרון ומכל תנועה של חיים - מה שהוא לדעתי נגד דרך ד' לגמרי - ובזה נותנים יד לפריצים ומחזיקים ידי מרעים... ואין לי דרך אחר כי אם לחזק את ידי החינוך הנותן חלק לידיעת העולם והחיים, והמדריך את הילדים ברוח צהלת החיים... שכל אלה שהם מצטרפים אל הדרכת התורה ויראת שמים של אמת... בדרך זו, שאין לי כל ספק שרק בה אנו צריכים ללכת... וכל אשר נצרף אל החינוך כל מידה טובה, ונלמד את בנינו את הלימודים הנותנים פרנסה וכבוד לאדם, מצורף אל התורה, יתחזק ויוסיף אומץ יסודה של תורה"⁵⁰.

לאורך כל הדרך הרב חוזר ומדגיש כי כל הלימודים החיצוניים, השפות וכו' כולם מצטרפים אל התורה, מסועפים ללימודי יראת השמים. היסוד והעיקר הוא לימוד התורה, וכל השאר רק מצטרף לכך באופן צדדי. אולי חשוב, ואפילו הכרחי - אבל לא עיקרי. "הידיעה הברורה, שנצח ישראל לא ישקר, וכי למרות כל צרכי הזמנים, הי' ים והמתחדשים, היסוד הראשי קבוע הוא ועומד: מלכות ד' וממשלתו,

ח' רלח.

קלט.

א.

הכשרת האדם והאומה ללכת בדרכיו, המושפעת מהחינוך היסודי, המיוחד בלא שום שיתוף, רק לתלמוד תורה - זהו עומד לעד. 'מלכותך מלכות כל העולמים, וממשלתך בכל דור ודור'⁵¹.

ה. המורה והכשרת המורים

כישורי המורים בבית-הספר החדש

"היסוד הראשי הוא החינוך. כל זמן שיהיו יסודות החינוך מסורים בידי מורים כופרים, אשר אין אלוקים כל מזימותם, אפסה לנו תקוות התיקון של הדור הנולד"⁵².

הגורם המכריע בחינוך הוא המורה. והרב העריך יפה את חשיבותו העצומה של גורם זה. כך הוא מתאר איך צריכים להיות המורים בבתי התלמוד החדשים שהולכים לקום בשוב: "מורים כאלה שלא רק דגל הלאומיות החדשה בידם... כי אם מורים שהחיבה הלאומית וההשכלה המדינית והמעשית שלהם תהיה חיה וקיימת בקדושת ישראל, באור ד', ובחיי העולם והמצווה. יסוד זה אם ננית, נעשה ונצליח באמת להרים קרן ישראל בארץ ישראל ובעולם כולו"⁵³.

תפקידי המורה ודמותו

בין יתר תפקידיו של המורה במעשיו ובדמותו צריך "מורה ומחנך שידאג בעד ההרגל של המצוות המעשיות... וההדרכה המוסרית על פי התורה והמידות הטובות"⁵⁴. אולם את דמותו של המורה האידיאלי רואה הרב כמורה שמקורו ויסודותיו במערכת החינוך הישן: "הטיפוס החביב של הת"ח העתיק, הממולא בתורה ויראת שמים מאירה וברה, וכל ידיעותיו הנחוצות לו ביותר ירכוש לו על ידי תלמודו כשיהיה מסודר יפה... שכל ת"ח מצויין מצוי אצלם, והם ירחיבות את דעתו עד שיעלה למעלת איש דגול מרבבה, הראוי להיות מורה הוראה בישראל באמת ובצדקה, ובאלה תתפאר ארץ ישראל. והאחוז העליון הזה לפי מידת כמותו בפחות או יותר, הוא הגורם העיקרי ביחס לשמירת הצביון העתיק בסדרי החינוך"⁵⁵.

51. אגרות א' עמ' ריט.

52. אגרות א' עמ' שיג.

53. אגרות א' עמ' קפב.

54. אגרות א' עמ' קס.

55. אגרות ב' עמ' רסא.

ישום שאיפתו זו בפועל

ואכן, כשמוקם ב"ס "תחכמוני", הרב מיישם את שאיפתו הנ"ל. החינוך בב"ס זה מסור בידי "מורים מובהקים מאשכנז שכבר אגדו בניהם על ידי ההדרכה של גדולי הדור העבר שמה, כהר"ש הירש והר"ע הילדסהיימר ז"ל, את כח האיגוד, של דעת העולם והחיים עם אומץ יראת ד' ואהבת תורה ומצוות באמונה ולב שלם"⁵⁶.

הקמת בתי-ספר להכשרת מורים

מספר המורים המתאימים לכישורים הנ"ל מספיק כעת. אך הרב דואג לעתיד הקרוב, שבו יהיו הרבה בתי ספר כאלה, ועל כן יש להכשיר כבר עכשיו מורים שיהיו מתאימים. "עתה ידבר ע"ד יסוד ב"ס למורים ומורות הנחוץ לנו מאוד... ועתה יש לנו התחלה קטנה שצריך להרחיבה... מהחומר הנמצא אנו צריכים לייסד ב"ס למורים, שהם יודעים את תעודתם, ואחר כך נוכל לגשת לייסד ב"ס למורות... וצריכים לברוא כמעט יש מאין. אבל ניצני תקווה ישנם גם על זה"⁵⁷.

ובמכתב לוועד הזמני של אגו"י כותב הרב: "הנני מוצא לנכון למלא את הדברים עד יסוד ב"ס למורים. עת בנות היא לנו בכל מקום וביותר בא"י... אקווה שחפץ ד' בידינו יצליח וב"ס למורים בנוי על-פי השפעה הגונה של יראת ד' ותמימות הקודש לתורה ואמונה, מחובר עם כל המעלות המעלות חן ותפארת אלוקים ואדם על המתחנכים... ולמגן בעד כל אותן הבליסטראות ההולכות ונזרקות כלפי הקודש מעברים שונים"⁵⁸.

ובנוסף לכך מתוך הישיבה החדשה שהרב שואף להקים בישוב החדש, שואף הרב "שהמוכשרים לפדגוגיה יוכלו להיות מורים טובים ומכובדים על הבריות, מלאים אור של חיים בריאים ורוח איתן של יהדות ואמונה שלמה, שיהיה כח בידם לעמוד נגד הפרוץ המרובה של הפדגוגיה החדשה, ההולכת לבלע את כל קודש ד"⁵⁹.

56. אגרות ב' עמ' כז.

57. אגרות ב' עמ' נב.

58. אגרות ב' עמ' רסז.

59. אגרות א' עמ' קסט.

ו. בתי ספר מקצועיים

בתי-ספר מקצועיים וחקלאיים כפתרון נוסף וחדשני להתמודדות עם בעיות הדור

תחום נוסף בו מתמודד הרב, על מנת להציל כמה שיותר מצעירי הדור במלחמה נגד הכפירה וההרס הרוחני, הוא הקמת בתי ספר מקצועיים וחקלאיים. בחלק מן המקרים זהו מצב של אין ברירה ממש - "ובאמת הוא נחוץ הרבה מאוד, וכעת עוד יותר מהשנים הקודמות. עלינו לדעת כי להציל את ההמונים מטמיון רוחני, אפשר רק על ידי חינוך של מלאכה תחת השגחה הגונה בעיני היהדות, להריחם בריח תורה וקדושת ישראל"⁶⁰. וכיוון שזהו הכרח גדול מאוד, יש להזדרז ולהקים בית-מלאכה על-יד תלמוד-התורה ביפו. מתוך ראייתו את המצב בישוב, ואת בתי-הספר הרבים ללימודי חול ומלאכה הפזורים ברחבי א"י, "כי כמעט כל מה שנוסד מחדש עיקרו הוא בחול. רק פה החילוננו לייסד מחלקה של מלאכה מצורף ל'שערי תורה', והדבר עומד בראשית התפתחותו, וצריך אימוץ ועזרה מוסרית וחומרית מרובה"⁶¹.

דרישות לבתי-ספר כאלה באות "מן השטח". קבוצת צעירים מפ"ת כותבת לרב מכתב ובו היא מבקשת: "אם תמצא לנו בקרוב חוות פועלים אחת שהיהדות הנאמנה מושלת בקרבה"⁶², כיוון שכאשר הם רואים את מצב בתי הספר האחרים, המפורסמים במצבם - "בעוונותינו הרבים חניכיה המפורסמים לרחוקים ברובם מקדושת התורה והמצוות"⁶³. על-ידי יסוד בתי ספר חקלאיים ומקצועיים, "שהיהדות הנאמנה מושלת בקרבם, יש לקוות הרבה להשפעתה על מהלך הפועלים בכלל ועל חיי ישובנו החדש בהיקפו הכללי"⁶⁴. במקום אחר מציין הרב: "עם זה עלינו לייסד בתי-מלאכה ובתי-ספר לעבודת האדמה, ממולאים ברוח תורה ואמונה, בדעה ושכל טוב, בחפץ טהור להבריא את הנשמה ואת הגוויה הישראלית בארץ ישראל"⁶⁵.

60. אגרות ג' עמ' רג.

61. אגרות א' עמ' קטז.

62. אגרות ב' עמ' קעד.

63. אגרות ב' עמ' נו.

64. אגרות ב' עמ' קעד.

65. אגרות א' עמ' קסט.

יחסו של הרב ללימודי האומנות

עוד תחום לימודי-מקצועי חדש שמתפתח, הוא לימודי האומנות. במכתב-ברכה לאגודת "בצלאל" בירושלים כותב הרב: "אחד מסימני התחיה המובהקים היא הפעולה הנכבדה העומדת לצאת מאגודתכם הנכבדה: תחיית אומנות והיופי העברי בא"י... עתה זרם חיים מרעיד ברעד נעים את העצמות המדוכאות והחולות היא דורשת יופי, אומנות, מלאכת מחשבת... הדרישה בעצמה היא אות חיים, אות תקווה לישועה ונחמה"⁶⁶. מלבד הידיעה כי ההתעוררות לאומנות ויופי היא סימן ותקווה להתעוררות כללית, יש גם תועלת ממשית בהתעוררות זו. "המקצוע החשוב הזה של האומנות היפה, יוכל באמת להביא ברכה ולפתח שערי ברכה וכלכלה למשפחות רבות מאחינו היושבים על אדמת הקודש... והוא יפתח ג"כ את רגש היופי והטוהר... ירומם נפשות רבות ומדוכאות לתת להם הסתכלות בהירה ומאירה על הדרת החיים"⁶⁷.

אך את כל היופי, התקוות הטובות, הצורך והחשיבות בכך, יש לקחת בעירבון מוגבל. "בכללות חמדת היופי האומנותי... מתייחס עמנו לעולם ביחס טוב וחביב, אבל גם מוגבל. נזהרים אנחנו משכרון והפרזה, אפילו מהדברים היותר נעלים... אמנם ההגבלה כשבאה לצורך דברים טובים ונעלים לעצמם היא דקה ורכה, ענוגה ויפה, סוגה בשושנים... ודי לה לכנסת ישראל גדר של שושנים... הנושא עליו את חותם ההגבלה"⁶⁸. על כן תובע הרב מראשי "בצלאל": "שבאוצר המשכית הלאומי שבעיר קדוש אלוקינו לא ימצאו פסילים כאלה. ובכלל נכבד הדבר מאוד, שתודיע האגודה... שהיא עושה את כל מעשיה... על פי חפץ האומה... על פי הוראת חכמי תורה, גאוני ארץ ישראל המפורסמים באומה"⁶⁹.

הפרדה בלימודים בין בנים ובנות

ההפרדה בבתי הספר ומשמעותה הרוחנית

לאחר הקמת בית-הספר "תחכמוני" המיועד לבנים, רואה הרב חובה לעצמו להקים מוסדות ברוח דומה גם לבנות. יתירה מכך: "השלמת הדבר לא תיכון עד אשר נחל

66. אגרות א' עמ' רג-רו.

67. שם.

68. שם.

69. שם.

לייסד גם כן בתי-ספר לבנות ברוח ד"70, וזאת "כדי שיהיו לנו אמות לישראל בארץ ישראל היודעות להלך עם החיים, חמושות בעוז דעת אהבת תורה ואמונת אומן"71. אם ניקח ונשקיע רק בחינוך הבנים, "הבנות תהיינה מחונכות בבתי-ספר, והן הינם האמות שלעתיד עדיין לא הוחלנו בתקוותנו. ואפילו זולת הצפיה למרחוק, כיוון שבבית אחד שבו אח ואחות, כשהאחות מבקרת בבית-הספר, משפעת היא ברוחה על האח. וכמובן הקילקולים מתגדלים באפס יד"72. במקביל, יוצא הרב נגד תופעת עירוב המינים בביה"ס של הגימנסיה בכל עוז ותוקף, מתוך ידיעה ברורה "שאין שיעור להקלקלה החינוכית הבאה על ידי איחוד בלתי טבעי זה בבתי-ספרינו לקטנים וגם לגדולים"73. ובמכתב לראשי המזרחי בגרמניה מציין הרב: "אך מה שהוא נעלה מכל ספק הוא מה שהרשו לעצמם כעת מנהלי הגימנסיה, לקבץ את שני המינים יחד, צעירים וצעירות, בבית לימוד אחד, במושב אחד, בלא שום הגדרה של צניעות ודרך היהדות... ד' יודע איזו תוצאות של קלקלות מוסריות תביאנה הנהגות כאלו. על זה ראוי למחות בכל כח"74.

סיכום

הרב קוק, עקבי לשיטתו ש"הישן יתחדש והחדש יתקדש", איננו מרפה לרגע מכל אוצרות הישן, אולם לא מוכן להזניח ולהשליך את החדש. לאחר שהרב מזהה את תמונת המצב ועומד על מצב החינוך, הן בישוב הישן והן בישוב החדש, הוא מתכנן בניית בית-ספר שישלב בתוכו את היסודות היציבים והיסודיים של החינוך הישן, עם תוכן וצורה גם מהמתפתח והמתקדם בחינוך החדש. מבנה ביה"ס החדש הוא שילוב קודש וחול, למרות שבתחילת דרכו שילוב זה סבל מלקויים רבים.

הרב שם דגש על דמותו של בית-הספר החדש, המתאפיין בתוכנית לימודים יחודית, על דמותם של המורים שילמדו בו, כשרונותיהם, השכלתם וכמובן יראת השמים שלהם.

כמו כן, מנסה הרב לייסד גם בתי-ספר להכשרת מורים שיתאימו לרוח החדשה ולבית-הספר החדש הקם ומתפתח. הרב דוגל גם בהקמת בתי-ספר ללימודי מקצוע

70. אגרות א' עמ' שיג.

71. אגרות ב' עמ' יג.

72. אגרות א' עמ' רפז.

73. אגרות ב' עמ' נב.

74. אגרות א' עמ' שטז.

ואומנות, ולא רק בית-ספר ללימודים עיוניים. בבתי-ספר אלו יושם דגש, ע"י מורים מתאימים, לא רק על העבודה, אלא גם על התורה.

אנו רואים כיום את הישיבות התיכוניות, האולפנות, ישיבות ההסדר והמכללות - שהן מוסדות משוכללים ומשולבים, גלגול משופר של ביה"ס הראשון שנוסד תחת השגחתו של הרב קוק. ועוד היד נטויה להגיע לשלמות בתחום זה, על-פי הטווית דרכו של הרב קוק זצ"ל.